

**Akademik assoc. Marenglen VERLI**  
**(Tiranë)**

## **ANTIFASHIZMI, ALTERNATIVA E PERSPEKTIVËS PËR KOMBIN SHQIPTAR**

Problematika e trevave dhe e kombit shqiptar në vitet e Luftës së Dytë Botërore është shumë e gjerë. Në këtë trajtesë synimi kufizohet në fokusimin vetëm të *pozicionit të mbajtur përgjithësisht nga shqiptarët ndaj konfliktit botëror dhe, brenda këtij kuadri, të përcaktimit se sa realist ishte pozicionimi i tyre dhe i forcave politike që e nxitën atë.*

Gjithsesi, qoftë edhe vetëm në këtë këndvështrim, problemi nuk është i pa trajtuar. Por, për fat të keq, ai ende aty këtu ka mbetur në diskutim nga historiografia e huaj dhe, sidomos diferencohet e shtrembërohet nga historiografia serbo - jugosllave, veçanërisht kur është fjala për shqiptarët e Kosovës dhe ata të viseve të tjera të aneksuara në ish-Jugosllavi<sup>1</sup>. Problemi ka qenë lënë pa trajtimin e duhur edhe nga historiografia shqiptare në të dy

---

<sup>1</sup> D. Bogdanoviq, *Knjiga o Kosovu*, Belgrade 1985; E. Kardeli, *Lufta për njohjen dhe pavarësisë e Jugosllavisë së Re, 1944-1947*, Kujtime, Prishtinë 1981; S. Gjakoviq, *Sukabi na Kosovu*, Belgrade 1984; S.V.Tempo, *Revolucija koja teçe*, Beograd 1981; S.V. Tempo, *Borba za Balkan*, Lubjanë 1981; V. Dedijer, *Marrëdhëniet jugosllave-shqiptare (1939-1948)*, Beograd 1949.

anët e kufirit (natyrisht me specifikat respektive), për shkak të pengesave të ndryshme objektive e subjektive, të cilat, në forma të reja gjatë 24 vjetëve të fundit, ende janë të pranishme<sup>2</sup>. Madje në këtë periudhë ka ndodhur që rishikime të bëra me paragjykime, pa njohuri, pa argumente dhe pa seriozitetin e nevojshëm shkencor, shpesh për motive thjesht abuzive partiako - politike, të venë në pikëpyetje edhe konkluzione të padiskutueshme të arritura më parë, jo vetëm nga historiografia shqiptare por dhe ajo botërore<sup>3</sup>. Natyrisht nuk kanë munguar, nuk mungojnë as sot, përpjekjet për një trajtim objektiv, veçanërisht të thelbit të problemit<sup>4</sup>. Ato konfirmojnë se *kombi shqiptar iu bashkua koalicionit të madh antifashist duke dhënë kontributin e vet jo të vogël, përkrah shteteve dhe kombeve që morën pjesë në të, se pozicioni i tillë i shqiptarëve ishte i vetmi që mund të zgjidhej për t'u shërbyer interesave kombëtare të perspektivës dhe se forcat politike dhe individët që punuan për këtë alternativë, pavarësisht nëse ishin vizionarë të kthjellët idealistë apo pragmatistë të shkathët, në fund të fundit, realisht, kontribuan që aspiratave mbarëkombëtare, për një Shqipëri të lirë e të bashkuar, të mishëruara në programin e Rilindjes, të mos u mbyllej horizonti.*

Pavarësisht nga arritjet, historiografisë sonë i mbetet shumë për të bërë për periudhën e Luftës së Dytë Botërore. Kjo është një detyrë e ngutshme që lind jo vetëm për motive shkencore, jo vetëm nga nevoja e ballafaqimit me historiografinë e fqinjëve dhe më gjerë, por edhe sepse evidentimi dhe analiza

<sup>2</sup> *Historia e Shqipërisë*, V.III, Tiranë 1984; A. Hadri, *Lëvizja Nacionalçlirimtare në Kosovë 1941-1945*, Prishtinë, 1971; M. Kodra, *Shqiptarët e Maqedonisë gjatë Luftës së Dytë Botërore (1939-1944)*, Kumanovë 1996.

<sup>3</sup> R. Hibert, *Fitorja e hidhur, Lufta Nacionalçlirimtare e Shqipërisë*, Tiranë 1993; W. Tilman, *Kujtime që nuk shlyhen*, Tiranë 1997.

<sup>4</sup> *Historia e Popullit Shqiptar*, vëll.IV, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Historisë, Tiranë: Toena, 2008, f. 23-161; L. Nasi, *Ripushtimi i Kosovës*, Tiranë 1994; Xh. Gjeçovi, *Shteti shqiptar dhe çështja e Kosovës*, Tiranë 1998; Xh. Gjeçovi, *Lufta Nacionalçlirimtare në Shqipëri*, Tiranë 1999.

realiste e ngjarjeve dhe figurave të kohës do në na përcillte mesazhe me vlerë dhe do të frenonte spekulimet që bëhen sot nga segmente të caktuara të politikës (duke nxitur diferencime, duke shkëmbyer akuza të rënda, madje duke lançuar idenë irracionale se gjatë Luftës një reshtim tjetër do të kish qenë shpëtimtar etj.) në dëm të unitetit kombëtar, si edhe të ndërtimit të një strategjie unike kombëtare.

Duke u bashkuar me konkluzionin se kombi shqiptar ishte pjesëtar i koalicionit antifashist, do të mundohem të paraqes dhe argumentet e nevojshëm, çka besoj se mund të bëhet duke u dhënë përgjigje analitike një sërë pyetjesh:

*Sa dhe si u inkuadrua kombi shqiptar përkrah Koalicionit Antifashist? A pati diferenca në këtë inkuadrim midis trevave të ndryshme shqiptare, brenda dhe jashtë kufijve politikë të 1913-ës? Në se pati diferenca sa ishin ato dhe përse u krijuan? Sa ndikoi faktori ndërkombëtar dhe sa faktori shqiptar në vetvete për krijimin e këtyre diferencave? Çfarë rrezikoi dhe çfarë fitoi kombi shqiptar duke u rreshtuar në krah të aleancës antifashiste dhe a kishte realisht alternativë tjetër për të zgjedhur? Mund të shtroheshin edhe pyetje të tjera.*

Le t'u përgjigjemi pyetjeve me argumente sa më të qëndrueshëm.

Së pari, sa dhe si u inkuadrua kombi shqiptar përkrah Koalicionit Antifashist?

Shqiptarët e kishin filluar rezistencën antifashiste qysh më 7 prill 1939. Gjashtë vjet më vonë, në nëntor 1944, kur Lufta e Dytë Botërore në viset shqiptare po përfundonte, në njësitë e armatosura të Frontit Antifashist Nacionalçlirimtar të Shqipërisë, sipas të dhënave zyrtare, numëroheshin rreth 70 mijë partizanë, të inkuadruar në 24 brigada, përkatësisht në 8 divizione dhe 3

korparmata<sup>5</sup>. Rreth 53 mijë luftëtarë të tjerë bënin pjesë në formacionet që ishin krijuar në Kosovë, të inkuadruar në 9 brigada dhe në njësi të tjera më të vogla<sup>6</sup>. Ndërkohë për të dëshmuar sakrificat e bëra në luftën kundër pushtuesve fashistë janë publikuar shifrat: 28 mijë dëshmorë në Shqipëri dhe 6 mijë të tjerë në Kosovë; pa llogaritur dëmet e mëdha materiale në infrastrukturë, në degët e ndryshme të ekonomisë, në fondin e banesave etj.<sup>7</sup>

Edhe pse disa nga të dhënat e mësipërme janë të kontestueshme (numri i dëshmorëve vlerësohet vitet e fundit se ka qenë pesëfishuar) edhe pse nuk dihet sa vetë humbën jetën nga lufta ndërmjet shqiptarëve në vitet 1943-1944, edhe pse nuk dihet sa ishte pjesëmarrja e pakicave etnike në përbërje të formacioneve partizane, veçanërisht në Kosovë, (në kuadrin e gjithë banorëve të trevave shqiptare pakicat ishin prezente jo më tepër se 10-12 për qind), përsëri mund të konkludohet se aktivizimi dhe sakrificat e kombit shqiptar prej afro dy milionësh, në të dy anët e kufirit të 1913-ës, përkrah koalicionit antifashist, ishin masive. Rreth 7 për qind e popullsisë së trevave shqiptare, ose rreth 25 për qind e meshkujve të aftë për armë, sipas të dhënave të sipërpërmendura, u rreshtuan me aleatët, kurse 1,7 për qind e popullsisë humbi jetën në luftën kundër fashizmit. Nëse do të llogarisnim edhe formacionet e tjera shqiptare të armatosura, që në raste të ndryshme, të organizuara ose spontanisht, luftuan ose ishin gati të luftonin kundër fashizmit italo - gjerman dhe kundër aleatëve të tij të hapur ose të maskuar ballkanas, sikurse ishin p.sh. çetnikët serbo - malazezë, përqindja e shqiptarëve që luftuan e sakrifkuan rritet dhe më tepër. Madje kombi shqiptar, pasi çliroi pa

<sup>5</sup> *Historia e Shqipërisë*, vëll. III, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Historisë, Tiranë 1984; *Historia e Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare të popullit shqiptar*, vëll. I, II, III, IV (prill 1939-nëntor 1944), Tiranë 1983.

<sup>6</sup> A. Hadri, *Lëvizja Nacionalçlirimtare në Kosovë...*

<sup>7</sup> *Po aty*.

pjesëmarrjen e ushtrive të huaja territorin e vet nga trupat pushtuese fashiste, rast unikal ky në Evropë (në viset shqiptare siç dihet vepruan vetëm misionet ushtarake të aleatëve), kontribuoi edhe për shpartallimin e trupave naziste në Mal të Zi, në Sanxhak, në Bosnje, në Kroaci dhe në Slloveni.

Por a nuk do të ishte e drejtë që si luftëtarë antifashistë të llogariteshin edhe pjesëmarrësit e revoltave të dimrit 1944-1945 në Kosovë, sepse ata luftuan kundër çetnikëve me uniforma të partizanëve jugosllavë, madje ende pa mbaruar Lufta e Dytë Botërore? (Fashizmi në Evropë nuk është përfaqësuar vetëm nga Hitleri e Duçja dhe ushtritë e Rajhut e të Imperos. Fashizmi ka pasur figura të vetat edhe Pilsudskin në Poloni, Hortin në Hungari, Frankon në Spanjë, ka pasur aleat Stojadinoviçin në Jugosllavi etj. Në fund të fundit çetnikët, ushtarët etj., kishin përfaqësuar fashizmin në Jugosllavi). Po kështu, në radhët e të rënëve kundër fashizmit a nuk duhen numëruar edhe ushtarët shqiptarë të armatës jugosllave, që u nisën në luftë kundër trupave italo - gjermane më 6 prill 1941 dhe u vranë prapa krahëve nga oficerët e tyre serbë, mandej edhe të mobilizuarit e masakruar në Tivar, që shkonin në front kundër fashistëve, edhe ata që u zhdukën në Frontin e Sremit me urdhër të Shtabit Jugosllav, edhe të vrarët në Drenicë, Ferizaj, Tetovë etj., nën etiketën “reaksionarë” e “ballistë”, të cilët ishin jo pak, po rreth 47 mijë vetë? Atëherë shifrat zyrtare të përmendura më sipër do të lëviznin dukshëm dhe shqiptarët që luftuan kundër fashizmit real, për liri e demokraci, do të dilte se kanë përbërë ndoshta 10 për qind të popullsisë shqiptare, kurse të rënë 4 për qind të saj.

Natyrisht midis forcave të ndryshme politike shqiptare, që kishin në programet e tyre çlirimin nga pushtuesi fashist, ose midis segmenteve të tyre, kishte mjaft kontradikta. Ato krijuan edhe probleme të brendshme e rajonale, për shkak rivalitetesh ose

konceptimesh të ndryshme të situatave dhe në këtë kuadër pati edhe çoroditje, afrime e largime në tentativat për bashkëpunim, edhe orientime të gabuara, madje edhe përplasje, por kjo nuk ndodhi vetëm në Shqipëri dhe nuk përbën thelbësoren në tërësinë e angazhimit antifashist të kombit shqiptar. Për të përcaktuar se kush veproi më drejt dhe kush ishte më i vyer për Koalicionin Antifashist, në konstelacionin e forcave shqiptare, një tregues i rëndësishëm është qëndrimi i aleatëve perëndimorë ndaj grupimeve të ndryshme të shqiptarëve, i mbajtur mbi bazën e seleksionimit të asaj që ishte më thelbësore për momentin, në morinë e çështjeve të ndryshme. Pa dyshim, më thelbësore atëherë gjykohej pjesëmarrja sa më aktive në luftë për shpartallimin e fashizmit<sup>8</sup>. Kjo linjë e ndjekur nga anglo - amerikanët do t'i forconte pozitën e Frontit Antifashist Nacionalçlirimtar në Shqipëri (krijuar më 16 shtator 1942) të drejtuar nga PK Shqiptare, kundrejt Ballit Kombëtar (krijuar nëntor 1942) dhe Legalitetit (krijuar nëntor 1943), si dhe të Lëvizjes Nacionalçlirimtare në Kosovë (në prill u krijua Shtabi i UNÇK, në dhjetor Këshilli NÇKKP), edhe pse të drejtuar nga PK Jugosllave, kundrejt “Lidhjes së Dytë të Prizrenit” (krijuar më 16 shtator 1943). Ndonëse me mjaft influencë, këto organizata nacionaliste, me pasivitetin në luftën antifashiste, që i çoi disa figura të tyre në rrugën e bashkëpunimit me pushtuesit, dolën gradualisht jashtë loje, duke zhgënjyer e çoroditur pasuesit e tyre dhe duke i kontribuar monokolorit partiako - politik të pas luftës.

Po sa ishte numri i atyre shqiptarëve që u kthyen në bashkëpunëtorë të pushtuesve, që i kthyen armët popullit të vet dhe Koalicionit Antifashist dhe sa u inkuadruan në Luftën Antifashiste? Pyetja nuk mund të marrë përgjigje të saktë, me gjendjen e deritanishme të studimeve.

Si kudo në vende të ndryshme të Evropës së pushtuar nga fashizmi (madje kjo ndodhi edhe në vendet e papushtuara), edhe

---

<sup>8</sup> R. Hibert, *Fitorja e hidhur...*; W. Tilman, *Kujtime që nuk shlyhen...*

në trevat shqiptare, përveç forcave të rezistencës, apo forcave që u deklaruan të tilla, si edhe atyre që u përpoqën të qëndrojnë asnjnës, ekzistonte edhe kategoria e kolaboracionistëve, të cilësuar të tillë për shkak të raporteve të dukshme të bashkëpunimit me pushtuesit. Për ta thuhet se, pak apo shumë, për një kohë të shkurtër apo të gjatë, në rrethana të thjeshta apo të ndërlikuara, të mashtruar apo me ndërgjegje, u kanë shërbyer pushtuesve. Por cilët duhen konsideruar kolaboracionistë të vërtetë? A ishin bashkëpunëtorë të vërtetë të pushtuesve gjithë ato kategori të rrogëtarëve të regjimit të kohës, të gjithë efektivat e reparteve të ushtrisë, milicisë, xhandarmërisë etj. Pa iu përgjigjur këtyre pyetjeve nuk mund të jepet asnjë e dhënë reale për numrin e kolaboracionistëve. Sigurisht nuk duhet dhe nuk mund të konsiderohen të tillë në radhë të parë të gjithë ata nëpunës, ushtarakë etj., që, edhe pse nuk u bashkuan hapur me formacionet antifashiste, simpatizuan dhe, sa e si mundën, ndihmuan luftën antifashiste. Nuk mund të ishin të tillë p.sh. efektivat e batalioneve shqiptare, që u dërguan më 1940 në frontin italo - grek dhe nuk pranuan të luftonin për fashizmin. Po Bedri Pejani, atdhetar i njohur, veçanërisht në vitet 20 - 30, sekretari i dikurshëm i Komitetit “Mbrotjtja Kombëtare e Kosovës”, miku dhe nxitësi i Asim Vokshit për të shkuar vullnetar në Spanjë, shok i Gjergj Dimitrovit, por edhe drejtues për disa muaj i “Lidhjes së Dytë të Prizrenit”, njeriu të cilin Fadil Hoxha, (numri një i Lëvizjes Antifashiste në Kosovë), nuk nguronte ta vizitonte në burgun e Jugosllavisë së re e t’i çonte cigare<sup>9</sup>, si duhet quajtur? Po prefekti i Pejës e më pas i Tetovës, Tafil Boletini, një veprimtar i hershëm i Lëvizjes Kombëtare Shqiptare, krah i djathtë i Isa Boletinit, me merita në lirim të sa e sa të burgosurve antifashistë në vitet e

---

<sup>9</sup> P. Uli, Q.Sakajeva, *Asim Vokshi*, Tiranë 1979; *Arkivi i Institutit të Historisë* (më tej: *AIH*), Kujtimet e Rexhep Shpendit.

Luftës, babë i një antifashisti të vendosur, nga ata që më pas do të vuanin Goli - Otokun, si duhet quajtur<sup>10</sup>? Po afaristi Vangjel Peristeri, që nuk hezitoi të rrëmbente nga zyrat e autoriteteve të pushtimit hartat që u nevojiteshin miqve të tij guerilas e partizanë<sup>11</sup>? Sa e sa raste duhen parë konkretisht e një për një.

Nëse do të llogariten kolaboracionistë vetëm ata që deri në fund të luftës i qëndruan pranë okupatorit duke i shërbyer verbërisht, atëherë kombi ynë mund të krenohet se kishte ndoshta numrin më të vogël në Evropë të kolaboracionistëve të vërtetë. Është domethënës fakti se ndryshe nga shumë kombe të tjerë të Evropës shqiptarët nuk dhanë trupa të armatosura që të luftonin përkrah divizioneve fashiste në frontet e mëdha të Lindjes ose të Perëndimit, madje as reparte që të përdroreshin për të shtypur lëvizjen antifashiste të popujve fqinjë. Nuk morën thjesht as hak mbi pjesëtarët e kombeve, që deri në prag të Luftës i kishin shtypur e terrorizuar. Rasti i Kosovës në vitet 1941 - 1944 dëshmon për këtë. Dihet botërisht se çfarë u ndodhi serbëve në Kroaci. Dihet gjithashtu se si qëndron në kuadrin e Jugosllavisë raporti i të rënëve në luftë kundër fashizmit me të vranët nga përplasjet e brendshme nacionale e politike. Gjatë Luftës së Dytë Botërore shqiptarët jo vetëm nuk i ranë kujt në qafë për llogari të fashizmit, por, duhet theksuar, se në trevat shqiptare hebrenjtë e Ballkanit gjetën një strehë të paimagjinuar, kurse lëvizja antifashiste e kombeve fqinjë gjeti më tepër se një prapavijë të sigurt. Tipik është rasti i lëvizjes antifashiste të popullit maqedonas, i cili terrenin kryesor ku u zhvillua e pati në trevat shqiptare, ku jetonte edhe popullsi maqedonase<sup>12</sup>.

Në vijim të pyetjeve, që u parashtruan, fillimisht do të shtonim se inkuadrimi masiv i shqiptarëve në krahun e koalicionit antifashist nuk përjashton ekzistencën e *diferencave gjeografike*

<sup>10</sup> T. Boletini, *Përballë sfidave të kohës (1916-1963)*, Tiranë 1996.

<sup>11</sup> N. Luçi, *Kujtime lufte*, Tiranë 1975.

<sup>12</sup> M. Kodra, *Shqiptarët e Maqedonisë gjatë Luftës së Dytë Botërore...*, etj.

*dhe sociale lidhur me kohën dhe përmasat e këtij inkuadrimi.* (Në veri lëvizja ishte më e dobët se në jug, në Kosovë më e vonuar, krahasuar me Shqipërinë). Këto diferenca, sikurse dihet, lidheshin me faktorë të ndryshëm e të shumtë, ndër të cilët si faktorë të brendshëm rol të konsiderueshëm luanin niveli i zhvillimit ekonomik - shoqëror rajonal, tradita e organizimit, niveli i arsimimit, influenca e forcave të ndryshme politike, pozicioni gjeografik në kuadër të trevave shqiptare, përbërja etnike, ekspozimi përballë rrezikut që vinte nga formacionet terroriste të kombeve fqinj etj. Vonesa relative, për shembull, e shqiptarëve të Kosovës për të hyrë në veprim, lidhet me kushtet e tyre specifike, përkatësisht me gjendjen e tyre të padurueshme të paraluftës, që kishte keqësuar seriozisht raportet shqiptaro-sllave, për pasojë me situatën më të mirë nën pushtimin e ri fashist, që krahasuar me të kaluarën përjetohej gati si çlirim, mandej lidhej me rrezikun e vazhdueshëm çetnik serbo - malazez gjatë gjithë periudhës 1941 - 1944, lidhej me politikën tendencioze shovene të PK Jugosllave, që drejtonte atje lëvizjen antifashiste por që në fakt me politikën që ndoqi pengonte përfshirjen e shqiptarëve në të etj.<sup>13</sup> Faktorët e përmendur janë të njohur, po ashtu edhe pasojat që ata sollën.

Duhet nënvizuar se në rrethanat e kohës *faktori ndërkombëtar*, përkatësisht situata në Ballkan dhe qëndrimi i Fuqive të Mëdha Perëndimore Evropiane e Botërore, pjesëtare të Koalicionit Antifashist, nuk i favorizonte shqiptarët. Kjo nuk mund të mos ndikonte që në vise të ndryshme shqiptare, veçanërisht në ato që kishin vuajtur nën zgjedhën e huaj pas vitit

---

<sup>13</sup> L. Nasi, *Ripushtimi i Kosovës...*; M. Shatri, *Kosova në Luftën e Dytë Botërore*, Tiranë 1997; M. Piraku, *Ripushtimi jugosllav i Kosovës*, Prishtinë 1992; M. Kodra, *Shqiptarët e Maqedonisë gjatë Luftës së Dytë Botërore...*; M. Verli, *Reforma agrare kolonizuese në Kosovë në vitet 1918-1941*, Tiranë 1992; H. Bajrami, *Rrethanat politiko-shoqërore në Kosovë 1918-1941*, Prishtinë 1981; etj

1913, në shtresa të caktuara të popullsisë dhe në forca të caktuara politike, të mungonte motivi i nevojshëm për t'u hedhur pa rezerva në veprim. Njohja në dhjetor 1942 e Luftës sonë Çlirimtare, nga Britania e Madhe, SHBA dhe BRSS, nuk garantonte më tepër se ekzistencën e shtetit shqiptar të paraluftës. Mosnjohja e kufijve të ndryshuar si rezultat i pushtimeve të shteteve fashiste, të cilat realisht për shqiptarët kishin bërë deri diku një korrigjim të padrejtësive të së kaluarës dhe në fakt përmirësimin e gjendjes së tyre në Kosovë etj., mandej prononcimi i mjegullt i PK Jugosllave për të drejtën për vetëvendosje deri në shkëputje pas luftës, ndërkohë që shqiptarët kërkonin t'u pohohej qartë dhe menjëherë se do t'u jepej mundësia të realizonin aspiratën e tyre për t'u bashkuar me shtetin shqiptar, për më tepër hapat e PKJ në drejtim të kundërt, në favor të ruajtjes së Jugosllavisë në kufijtë e paraluftës (shih vendimet e Jajcës, nëntor 1943) e deri pengesat për zhvillimin e lëvizjes antifashiste në Kosovë etj., ishin elementë që nuk mund të kapërceheshin lehtë nga kushdo. (Do të shtonim në parantezë se qëllimisht, që gjatë luftës, PKJ, u përpoq të krijonte opinionin se ndryshe nga situata në Shqipëri, situata në Kosovë kontrollohej nga reaksioni dhe se gjoja shqiptarët e Kosovës ishin të gjithë bashkëpunëtorë të fashizmit. Çfarë projekte bëheshin fshehtas në Shtabet e UNÇL Jugosllave, provohet nga dokumentet e kohës, nga ngjarjet e mëvonshme madje edhe nga guximi i Vasa Çubrilloviqit të njohur, që kish kurajën t'i paraqiste në nëntor 1944 forcës së re politike që po merrte pushtetin në Jugosllavi, një elaborat të ngjashëm me atë të vitit 1937, ku llogaritej në detaje spastrimi etnik i Jugosllavisë nga “pakicat” jo sllave. Kjo Platformë e spastrimit etnik për Kosovën dhe më gjerë parashikonte në thelb po atë qëndrim që çetnikët e Drasha Mihajloviçit e patën deklaruar haptas qysh në fillim të Luftës)<sup>14</sup>.

<sup>14</sup> L. Nasi, *Ripushtimi i Kosovës...*; M. Shatri, *Kosova në Luftën e Dytë Botërore...*; V. Çubrilloviqi, *Problemi i pakicave në Jugosllavinë e re*, 3 nëntor 1944, në

Siç shihet, në situatën që ekzistonte, rreshtimi në një koalicion ku merrnin pjesë serbët dhe përgjithësisht sllavët, të dëshmuar më se një herë si armiq të kombit shqiptar, për më tepër me pikëpamje të njësuara antishqiptare në të gjithë spektrin e tyre partiako – politiko - ideologjik, madje rreshtimi kundër italo - gjermanëve, me kontribut në të kaluarën për njohjen dhe konsolidimin e shtetit shqiptar, të llogaritur aleate të natyrshëm të shqiptarëve në rrethana normale, kërkonte largpamësi dhe guxim. Troç, përzgjedhja e aleatëve kërkonte një vizion sa idealist aq dhe pragmatist perspektiv, duke peshuar mirë raportin e forcave në arenën ndërkombëtare dhe duke studiuar strategjinë globale të Fuqive të Mëdha perëndimore, që ishin shpirti i koalicionit antifashist.

Sot është vështirë të pohohet sa rastësisht, ndikuar nga elementë të traditës ose të momentit, apo sa në sajë të vizionit të qartë e llogaritjeve të sakta, shumica dërmuese e shqiptarëve u rreshtua në koalicionin antifashist. Sidoqoftë, të majtët e të djathtët e spektrit politik shqiptar të kohës, apo komunistët dhe nacionalistët, që u mirëkuptuan për të luftuar fashizmin, edhe pse të gjithë e synonin pushtetin pas luftë, edhe pse niseshin nga pikëpamje të ndryshme për ndërtimin e Shqipërisë së pasluftës, duke e konceptuar me një regjim si në BRSS, ose me një regjim si në demokracitë perëndimore, edhe pse shpreheshin shumë apo pak për çështjen e një Shqipërie në kufijtë e natyrshëm etnikë pas luftës, duhet të kenë kuptuar se nuk kishte alternativë tjetër përveç bashkimit me koalicionin antifashist. Në të kundërt pasojat negative do të ishin të pashmangshme dhe të paparashikueshme. Nuk mund të ishin realiste pikëpamjet për pasivitet e pritmëni, që të shmangeshin dëmet që sjell lufta. Është miopi të mendohet se mund të luhej me aleatët e mëdhenj të koalicionit antifashist, duke

shijuar në fund frytet e sakrificave të tyre, ndërkohë që ata, pa ndërprerje, kërkonin qartë e me këmbëngulje luftë aktive kundër trupave fashiste të pushtimit dhe linin të kuptohet se do të përkrahnin atë palë që luftonte. Nuk mund të ishte gjithashtu realiste politika e asnjësisë që ndoqën disa atdhetarë kosovarë, për shkak të mosbesimit ndaj PKJ, që drejtonte luftën antifashiste në Kosovë. Kurse bashkëpunimi me pushtuesit, duke theksuar “kontributin e tij” për krijimin e “Shqipërisë së Madhe”, zgjidhje kjo as e plotë, as definitive dhe as pa probleme, ndërkohë që aleatët perëndimorë paralajmëronin se bashkimi me Fuqitë e Boshtit do të vinte në pikëpyetje pretendimet për të zënë një vend të merituar midis shteteve të lira të Evropës, në mos tradhti kombëtare ishte një alternativë vetëvrasëse.<sup>15</sup> A nuk u ndëshkuan rëndë ata që dolën të mundur nga Lufta e Dytë Botërore? A nuk pësojnë gjithnjë të mundurit?

Koha provoi se demokracitë perëndimore me shumë probleme të brendshme pas Luftës së Parë Botërore, u ndodhën njëherazi përballë potencialeve ekonomiko - ushtarake dhe ideologjike të rrezikshme të diktaturave të së majtës dhe të djathtës ekstreme, përkatësisht regjimeve komuniste e fashiste në BRSS, Itali, Gjermani etj., të cilët mungesën e vlerave e kompensonin me propagandë jo pak efikase. Pasi dështuan fillimisht në përpjekjet për të eliminuar diktaturën bolshevike, të cilën vetëm arritëm ta pengojnë ta shtrihej përtej kufijve të dikurshëm të ish - Perandorisë Ruse, pasi dështuan sërish në përpjekjet për t'i eliminuar regjimet komuniste e fashiste duke i përplasur midis tyre, demokracitë perëndimore, së fundi, me një politikë realiste, mjaft racionale, siç e provoi koha, bënë aleancë me BRSS kundër Boshtit Fashist, që ishte më i fuqishëm dhe më

---

<sup>15</sup> *Kosova në vështrimin enciklopedik*, Tiranë 1999; Shih edhe vepra të përmendura më lart të autorëve A. Hadri, L. Nasi, M. Shatri, M. Piraku, M. Kodra, R. Hiberts, W. Tilman, J. Emery, P. Kemp, etj.

agresiv<sup>16</sup>. Pesë vjet më vonë, pasi fashizmi në pushtet ishte shpartalluar, filloi beteja kundër komunizmit, e ashtuquajtura “lufta e ftohtë”, e cila vazhdoi intensivisht për 45 vjet. Gjatë kësaj lufte demokracitë perëndimore ristrukturuan ekonominë, politikën sociale, politikën nacionale (p.sh. hoqën dorë nga kolonitë etj.) dhe mbi këtë bazë përvetësuan më shumë shtresa të popullsisë, pra siguruan potenciale të mëdha dhe të ndërgjegjësuara, ose cilësore, njerëzore.<sup>17</sup>

Përzgjedhja e aleatëve që bënë përgjithësisht shqiptarët në vitet e Luftës së Dytë Botërore, edhe pse u pasua nga shtyrja në kohë e zgjidhjes së çështjes nacionale, apo çështjes së Kosovës dhe viseve të tjera shqiptare, edhe pse kishte risk rrezikun për pavarësinë e shtetit shqiptar, si rezultat i forcimit të lobit serbo - jugosllav në radhët e elitës politike shqiptare që drejtoi luftën antifashiste dhe mori pushtetin pas saj, edhe pse u pasua nga 45 vjet vuajtjesh dhe sakrificash, në të dy anët e kufirit politik, nga viktima, prapambetje, përpjekje për shkombëtarizim në Kosovë e më gjerë, etj., etj., (kemi përmendur se vetëm në Kosovë dhe në viset e tjera shqiptare në Jugosllavi në dimrin e viteve 1944 - 1945 u masakruan rreth 47 mijë vetë, deri në vitin 1966 u shpërngulën rreth 400 mijë të tjerë, u mohuan për shqiptarët të drejtat më elementare etj., etj.),<sup>18</sup> ishte një *përzgjidhje e drejtë, realiste*. Sot duket edhe më qartë se përcaktimi i shqiptarëve në krahun e koalicionit antifashist gjatë Luftës së Dytë Botërore, hapi perspektiva për kombin shqiptar në tërësi. Janë të gjitha gjasat që ai të zhvillohet e të përparojë në të gjitha fushat, duke u rivlerësuar

---

<sup>16</sup> U. Laker, *Evropa në kohën tonë*, Tiranë 1996; M. Sajers-A.E. Kahn, *Konspiracioni i madh kundër Rusisë*, Tiranë 1951, etj.

<sup>17</sup> G. Partos, *Bota që erdhi prej të ftohtit*, Tiranë 1994, etj.

<sup>18</sup> A. Lalaj, *Politika antishqiptare e PKJ ndaj së drejtës së vetëvendosjes së popullsisë shqiptare gjatë viteve 1941-1945*, Tiranë 1985, (disertacion i depozituar në AIH); Z. Shtylla, *Politika serbomadhe e shpërnguljeve të shqiptarëve para dhe pas Luftës së Dytë Botërore*, Tiranë 1984, (disertacion i depozituar në AIH).

si faktor i rëndësishëm në Ballkan dhe duke parë jo të largët edhe ditën e zgjidhjes së problemit të vet kombëtar, të mbetur pezull qysh më 1913, natyrisht në përputhje me standardet e kohës sonë.

Prej 17 shkurtit të vitit 2008, Kosova është e pavarur dhe sot e njohur nga mbi 100 shtete, shqiptarët në Maqedoni po ecin hap pas hapi për zbatimin e Marrëveshjes së Ohrit të vitit 2001, situatë e shqiptarëve në Malin e Zi dhe në Preshevë, Bujanovc e Medvegjë ka përmirësim krahasuar me dy dekada më parë, çështja çame ka dalë nga pluhuri i harresës. Nuk ka arsye pra për të mos qenë optimist dhe për të mos besuar në të ardhmen.